



**POUVOIR  
POPULAIRE**

ATELIER  
POPULAIRE

# MOUFFE, CHANTAL

**Artikulirani odnosi moći**

Razgovor Markusa Miessena sa  
Chantal Mouffe  
London, prosinac 2006.



# MOUFFE, CHANTAL

**Artikulirani odnosi moći  
Razgovor Markusa Miessena sa  
Chantal Mouffe  
London, prosinac 2006.**

## Uvod:

**U** prosincu 2006. Markus Miessen, arhitekt i pisac sa sjedištem u Londonu, susreo se s političkom teoretičarkom i profesoricom političke teorije, Chantal Mouffe. U nizu razgovora u Westminsteru koristio se svojim aktualnim istraživanjem 'oblika sudjelovanja utemeljenih na sukobu i nekonsenzusu kao oblikom alternativne prostorne prakse' kao polaznom točkom za propitivanje Chantal Mouffe o demokratskom životu i o njezinom razumijevanju onoga što ona naziva 'konfliktualnim konsenzusom'.

## MARKUS MIESEN

— **Chantal, opširno ste pisali o borbi politike i o radikalnom srcu demokratskog života. Možete li nam, molim Vas, pojasniti glavnu postavku Vaše najnovije knjige 'O političkom' ('On the Political')?**

## CHANTAL MOUFFE

U knjizi 'O političkom' naznačujem dva cilja: prvi se odnosi na političku teoriju. Uvjerena sam da dva prevladavajuća modela u demokratskoj političkoj teoriji – a to su agregativni model s jedne, i deliberativni model s druge strane, zastupljeni, primjerice, u radovima Jürgen Habermasa – nisu adekvatni za razumijevanje izazova s kojima se danas suočavamo. Željela sam doprinijeti teorijskoj raspravi u političkoj teoriji predlažući jedan drugačiji model kojeg nazivam agonističkim modelom demokracije. Moj drugi cilj tiče se moje središnje motivacije, one političke. Pokušavala sam shvatiti zašto u ovoj vrsti društva u kojoj danas živimo – koje ja nazivam postpolitičkim društvom – raste nezadovoljstvo demokratskim institucijama. Već me neko vrijeme brine sve veći uspjeh desničarskih populističkih stranaka, ali isto tako, odnedavno, i razvoj terorizma u stilu al-Quaide. Osjećam da nam nedostaju teoretski alati pomoću kojih bi zbilja shvatili što se događa. Ne tvrdim, naravno, da je

politička teorija dovoljno moćna da sve objasni, ali vjerujem da politička teorija može odigrati ključnu ulogu u našem razumijevanju aktualne situacije u kojoj se nalazimo. Do sada, nije bila ni od kakve pomoći. Zapravo, moglo bi se čak reći da je bila kontraproduktivna. Živjeli smo u uvjerenju da je cilj demokratske politike postizanje konsenzusa. Naravno, postoje različiti načini na koje je ovaj konsenzus zamišljen. Ali, zajednička im je ideja da distinkcija između lijevog i desnog nije više primjerena. Ovu ideju nalazimo kod Ulricha Becka i Anthony Giddensa. Oni tvrde kako bi svi trebali početi razmišljati izvan pojmova lijevog i desnog i, prema Becku, ponovno izmisliti politiku u okvirima 'subpolitike'. Ovakvo je razmišljanje, naravno, tipično za liberalnu misao, koja, kako je Carl Schmitt naznačio, nikada nije bila u stanju razumjeti specifičnost političkog. Kada liberali žele govoriti o politici, oni ili razmišljaju u okvirima ekonomije – a to bi definitivno bio agregativni model – ili u okvirima moralnosti, što predstavlja deliberativni model. Ali ono specifično političko uvijek izmiče liberalnoj misli. Ovo smatram ozbiljnim nedostatkom, jer za sudjelovanje u politici potrebno je razumjeti dinamiku političkog.

#### — Da li bi to onda bila glavna postavka knjige?

Da, zato u knjizi inzistiram na tome da je dimenzija političkog nešto što je povezano s dimenzijom sukoba koji postoji u ljudskim društvima, jedna stalno prisutna mogućnost antagonizma: antagonizma koji je neiskorjenjiv. Ovo znači da će konsenzus bez isključenja – oblik konsenzusa iznad hegemonije, iznad suverenosti, uvijek biti nedostupan.

#### — Možete li, molim Vas, objasniti vezu između Vaše teorije i radova Carla Schmitta?

Mislim da je snaga Schmittove kritike liberalizma baš u tome što je pokazala da liberalizam jest, i mora biti, slijep za ovu dimenziju antagonizma, te da nije u stanju priznati da je specifičnost političkog razlikovanje između

đu prijatelja i neprijatelja. Schmitt je definitivno u pravu kad inzistira na toj tvrdnji. Moje se glavno neslaganje sa Schmittom tiče zaključaka koje on iz toga izvlači. Schmitt je vjerovao da je liberalna pluralistička demokracija neodrživ režim, te da je – uslijed već spomenute dimenzije antagonizma koja postoji u svim ljudskim društvima – jedina vrsta uređenja koja se može uspješno uspostaviti ona autoritarna. Prema njemu, pluralizam ne bi mogao biti prihvaćen unutar političke zajednice jer bi neizbježno doveo do borbe između prijatelja i neprijatelja, pa time i do uništenja političke zajednice. Ovo je za mene predstavljalo pravi izazov, budući da se – s jedne strane – slažem sa Schmittom kad je riječ o neiskorjenjivosti antagonizma. S druge strane, želim uspostaviti mogućnost pluralističke demokracije. Zbog toga sam razvila ovaj model koji nazivam agonističkim modelom demokracije, u kojem pokušavam pokazati da je glavni zadatak demokratske politike, ukratko, transformirati antagonizam u agonizam.

#### — Na koji je način ovaj model izražen?

Pod njim podrazumijevam postojanje dvaju načina na koja ova dimenzija antagonizma može biti izražena u društvu. Jedan je ono što možemo nazvati 'pravim antagonizmom', a tiče se odnosa između prijatelja i neprijatelja. Schmitt je bio u pravu kad je tvrdio da je ovo nešto što bi dovelo do uništenja političke zajednice kada bi mu se dozvolilo da se odigrava unutar političke sredine. Međutim, postoji jedan drugi način na koji se antagonistički konflikt može odigrati, i to je ono što ja nazivam agonizmom. U ovom slučaju, mi se ne suočavamo s odnosom prijatelja i neprijatelja, već odnosom onih koje nazivam suparnicima. Ključna razlika između neprijatelja i suparnika jest da su ovi drugi, da se tako izrazim, 'prijateljski neprijatelji' u smislu da imaju nešto zajedničko: dijele isti simbolički prostor. Zbog toga među njima može postojati ono što ja nazivam konfliktualnim konsenzusom. Oni dijele etičko-političke principe koji informiraju političku zajednicu, ali ne dijele interpretaciju

ciju tih principa. Uzmemo li da su ti principi 'sloboda i jednakost za sve', jasno nam je da se oni mogu razumjeti na mnoge različite i proturječne načine, a ovo će dovesti do sukoba koji se ne mogu racionalno razriješiti. Nikad ne možete reći: ovo je ispravna definicija slobode i jednakosti. Tako ja zamišljam agonističku borbu, kao borbu različitih interpretacija zajedničkih principa, konfliktualni konsenzus: konsenzus o principima, neslaganje oko njihove interpretacije.

— **Tvrdite da bi demokratski proces trebao za cilj imati stvaranje borilišta u kojem bi se mogle suprotstaviti različitosti. Možete li nam, molim Vas, pojasniti na koji bi to način agonizam kao konstruktivni oblik političkog sukoba mogao ponuditi mogućnost konstruktivnog izražavanja neslaganja?**

Mislim da je vrlo važno predvidjeti zadatak demokracije u okviru stvaranja institucija koje će dozvoliti sukobima, kojih će neminovno biti, poprimanje agonističkog oblika, odnosno omogućiti im da postanu sukobi među suparnicima. Ne među neprijateljima. Ne bude li takav agonistički oblik dostupan, vrlo je vjerojatno da će, kada se sukobi pojave, oni poprimiti antagonistički oblik.

— **U ovom kontekstu, što točno podrazumijevate pod institucijom?**

Riječ 'institucija' koristim u vrlo širokom smislu, u smislu grupe praksi, jezičnih igara, diskursa, ali također i tradicionalnih institucija poput stranaka i ostalih institucija, kao i različitih oblika sudjelovanja najrazličitijih ljudi na lokalnim i drugim razinama.

— **Zanima me Vaša kritika Michaela Hardta i Antonia Negrija. Možete li molim Vas, obrazložiti Vaše razlikovanje njihove ideje 'apsolutne demokracije' od onoga što Vi nazivate 'oblicima stvaranja nas/njih usklađenih s pluralističkim uređenjem'?**

Naravno. Institucionalni aspekt je nešto oko čega se ne slažem s pogledom kojeg zastupaju Hardt i Negri u *Imperiju* ('Empire'), a kasnije i u *Mnoštvu* ('Multitude'). Njihovo je viđenje stvari vrlo anti-institucionalno, oni se protive svim oblicima lokalnih, regionalnih i nacionalnih institucija, koje sve proglašavaju fašističkima. Oni vjeruju da je pripadnost određenom mjestu nešto što bi trebalo nadići, a vjeruju i da bi svi trebali poticati neku vrstu kozmopolitskog pogleda i shvaćanja stvari. Mnoštvo ne bi trebalo osjećati nikakav oblik pripadanja. Mislim da je ovo teoretski potpuno neprimjereno, jer ono što oni ne priznaju – a to im je zajedničko s većinom liberala – jest važnost onoga što ja nazivam 'strastima' za političke kolektivne identitete. Oni ne shvaćaju važnost strasti – Freud bi ih nazvao libidinoznim investicijama [pridavanje snažnog emotivnog naboja nekom pitanju, osobi ili konceptu], koje su mobilizirane u stvaranju lokalnih, regionalnih ili nacionalnih oblika identiteta. Oni vjeruju da bi ovakve privrženosti mogle i trebale biti prevladane. Zapravo, u tom uvjerenju nisu jako daleko od Habermasa i njegove ideje postkonvencionalnih identiteta, kao i njegove ideje postnacionalne Europe. Sa stajališta filozofske antropologije, nalazim ovo potpuno neprimjerenim. Moje glavno razilaženje s Hardtom i Negrijem tiče se mogućnosti 'apsolutne demokracije', demokracije iznad svakog oblika institucije. Meni je teško čak i zamisliti što bi to moglo biti. U njihovim je stavovima primjetan mesijanski ton. Oni vjeruju da bi mi mogli dostići stupanj savršene demokracije u kojoj više neće biti nikakvih odnosa moći, neće biti sukoba ni antagonizma. To se potpuno protivi stavovima koje ja zastupam i koji su temelj većine mog rada, a to je činjenica da je antagonizam neiskorjenjiv. Može ga se pripitomiti, agonizam pokušava postići upravo to, ali nikada nećemo doći do točke u kojoj će biti potpuno prevladan.

je participe  
tu participes  
il participe  
nous participons  
vous participerez  
ils profitent

ATELIER  
POPULAIRE

69

Veljača 1965.  
SAD započinje s nizom  
bombardiranja DR  
Vijetnam.



— **Postoji li netko kome ste bliži u ovom kontekstu nego Hardtu i Negriju?**

Kada razmišljam o demokraciji, puno sam više zainteresirana za npr. Jacquesa Derridu i njegovu ideju 'demokracije budućnosti'. Ustrajući na činjenici da će ova demokracija uvijek biti 'u budućnosti', nikada ne stižemo do točke u kojoj možemo reći da je demokracija realizirana...

— **...dok Hardt i Negri čekaju da se to desi.**

Onog trenutka kada kažemo da je demokracija realizirana, pretvaramo se da smo u situaciji u kojoj možemo reći: postigli smo savršenu demokraciju. Takva bi demokracija morala prestati biti pluralistička, zato jer ne bi više bilo nikakve mogućnosti rasprave ili sukoba. Ovo je ideja koja se potpuno protivi mojoj ideji agonističke demokracije. Za mene, demokracija postoji dok postoji sukob i dok se postojeće uređenje može osporavati. Ako dođemo do točke u kojoj ćemo kazati 'ovo je krajnja točka, osporavanje nije više legitimno', to ujedno označava i kraj demokracije. Imam još jedan problem s Hardtom i Negrijem. Njihovu cjelokupnu teoriju doživljam kao neku vrstu reformulacije – čak i kada se radi o drugačijem rječniku, onom pod utjecajem Deleuzea i Guattarija – one vrste marksizma prisutne i za vrijeme Druge Internacionale. Radi se o istoj vrsti determinizma u kojem mi, zapravo, nemamo što raditi; osim čekati trenutak u kojem će proturječja Carstva dovesti do vladavine Mnoštva. Sva ključna i fundamentalna pitanja vezana uz politiku su automatski napuštena. Evo vam jedan primjer – oni alter-globalizacijski pokret doživljavaju kao jednu od manifestacija moći Mnoštva. I ja mislim da se radi o zanimljivom pokretu, ali je problem s tim pokretom što je on vrlo heterogen. Unutar alter-globalističkog pokreta možemo pronaći mnoge grupe s mnogim različitim, a često i sukobljenim ciljevima. Što se mene tiče, politički je zadatak pronaći način stvaranja lanca jednakovrijednosti među tim različitim borbama. Kako ih natjerati da konvergiraju u pokret koji bi pred-

**MOUFFE, CHANTAL**  
*Artikulirani odnosi moći*

UP&UNDERGROUND  
Proljeće 2008.

stavljao neki oblik jedinstva. Ovo je nešto s čim se Negri i Hardt, naravno, ne slažu. Oni vjeruju da upravo u heterogenosti pokreta leži njegova snaga. Tvrde da je, budući da ove grupe unutar pokreta nisu povezane na horizontalnoj razini, već idu izravno vertikalno do moći Carstva, njihov subverzivni kapacitet mnogo veći.

— **Kakav je Vaš stav spram toga?**

Mislim da je to potpuno neadekvatno. Jedan od razloga zbog kojih ovaj alter-globalizacijski pokret trenutno nailazi na poteškoće jest upravo taj što još nisu uspjeli uspostaviti dovoljno oblika koordinacije među različitim oblicima borbe.

— **U kakvoj je to vezi s institucionalnom razinom?**

Oni ljudi unutar ovog pokreta koji su pod utjecajem Hardta i Negrija ne žele imati nikakve veze s postojećim institucijama kao što su stranke ili sindikati. Oni žele čisti pokret civilnog društva, jer se boje – a mislim da su tu u pravu – da će ih u kontaktu s postojećim institucijama iste pokušati neutralizirati ili pridobiti. Ova opasnost postoji. Ne bih ju željela negirati. S druge strane, bez nekog oblika sinergije između alter-globalizacijskog pokreta i tih institucija, mislim da ne mogu biti postignuti neki važni napredci. Mogu vam dati i primjer za to: ovi ljudi, primjerice, veličaju pokret Piqueterosa.

— **Pokret nezaposlenih radnika u Argentini...**

Da. Ovo je upravo vrsta pokreta civilnog društva protivna svakom obliku institucije kakvu zagovaraju Hardt i Negri. Ovdje treba priznati da je ovaj pokret uspio srušiti de la Rúinu vladu [Fernando de la Rúa, predsjednik Argentine na vlasti od 10. prosinca 1999., do 21. prosinca 2001.]. Njihov je glavni slogan bio 'que se vayan todos' ['svi moraju otići, ne želimo imati nikakvog posla s političarima']. Međutim, problem se pojavio kada je došlo vrijeme uspostavljanja neke vrste uređenja, u vrijeme izbora, na kojima su Piqueterosi bili potpuno nemoćni budući da nisu imali nikakvih veza s

institucijama ili strankama. Tako se na izborima opet radilo o borbi dviju tradicionalnih stranaka, one Menemove [Carlos Menem, predsjednik Argentine od 8. srpnja 1989. do 10. prosinca 1999, predstavnik peronističke *Partido Justicialista*] i one Kirchnerove [Nestor Kirchner, predsjednik Argentine od 25. svibnja 2003.]. Bogu hvala, Menem je izgubio. Kirchner je pobijedio, i ispostavilo se da je puno radikalniji no što se od njega očekivalo. Pokušao je uspostaviti kontakt s Piqueterosima kako bi ih uveo u vladu. Uspio je surađivati s jednim dijelom tog pokreta. Postoje još dijelovi koji ne žele imati nikakve veze s vladom. Ti su ljudi sada vrlo izolirani. Mislim da ovaj primjer pokazuje da, kada ti pokreti takozvanog Mnoštva nisu artikulirani kroz tradicionalnije oblike politike, ne dopijevaju jako daleko.

— **Zar ne bi ovaj 'jedan glas' – odnosno, Vašim riječima, 'tradicionalniji oblik politike' - zahtijevao i neki oblik konsenzusa? Meni se čini da zahtijeva određeni oblik pregovaranja kako bi se uskladili ovi različiti glasovi, ili ne?**

Pa gledajte, tu će se raditi o konfliktualnom konsenzusu. Jednoj vrsti artikulacije, draži mi je taj pojam, među različitim pokretima tako da će uspjeti postići neki oblik zajedničkog cilja. Ne volim u ovom slučaju koristiti koncept konsenzusa zato jer ima teže značenje no što mislim da je potrebno. Konfliktualni konsenzus nagoviješta rad prema zajedničkom cilju. To je dovoljno.

— **Možete li, molim Vas, pobliže opisati kakve bi to ove prakse i institucije mogle biti, odnosno kako bi došlo do njihovog nastanka? Naročito me ovdje zanima nastanak alternativnih institucija i prostora znanja.**

Osnovne razlike i sukobi će opstati, ali barem je tu artikulacija. Što se tiče Hardta i Negrija, ono što treba preispitati jest njihova ideja neophodnog procesa. Nisam sigurna kopa li to kapitalizam vlastiti grob. Ovo je njihova tvrdnja, a također i tvrdnja Druge Internacio-

nale. Oni vjeruju da će Carstvo uništiti samo sebe. Tradicionalna je marksistička tvrdnja da će proizvodne snage doći do faze u kojoj će nužno stvoriti pojavu sile – odnosno Mnoštva – koja će srušiti prevladavajući sistem. Nažalost, ja ne dijelim njihov optimizam. Ne vjerujem da je ovaj proces nužnost. Mislim da je on mogućnost i samo mogućnost, te da je – kako bi se dogodio – potrebna politička intervencija. Ovo oni jednostavno ne vide. Pogledala sam njemački film ‘Was Tun?’. Film tematizira alter-globalizacijski pokret i utjecaje Hardta i Negrija na njega. Na kraju filma, autori obojici postavljaju pitanje: ‘Dakle, što nam je činiti?’ Negri odgovara: ‘Čekajte i budite strpljivi’. A Hardt odgovara: ‘Slijedite vaše želje’. Ovo je njihova vrsta politike, i zbilja mislim kako to nije dovoljno. ‘Samo čekajte, razvoj kapitalizma dovest će do vladavine Mnoštva’. To nije način na koji danas zamišljamo radikalnu politiku. Zapravo, imam još mnogo spornih pitanja s Hardtom i Negrijem, ali nemoguće mi je ovdje ulaziti u svako od njih.

— **Budući da smo danas – kako kažete – suočeni sa situacijom u kojoj je od ključne važnosti razmisliti o obliku zajedništva koji dopušta sukob kao oblik produktivnog angažmana, bi li model ‘bohemskog sudjelovanja’, u smislu autsajderskog ulaska u raspravu, dopustio ‘autsajderu’ da postane uzor za budućnost?**

Što se mene tiče, ono što je danas zbilja neophodno jest stvaranje agonističkog javnog prostora, agonističke vrste politike. Ovo nam zbilja nedostaje. Živimo u situaciji koju u knjizi ‘O političkom’ nazivam postpolitičkom, u kojoj nam se stalno govori kako je partizanski model politike prevladan, kako ne postoji više lijevo i desno: postoji jedna vrsta konsenzusa centra u kojem zapravo nema mogućnosti za alternativu. Govori nam se da, s obzirom na stanje globalizacije, ne postoji ništa što možemo napraviti. I zato se većina socijalističkih ili laburističkih stranaka toliko približila centru. Ono što one nude zaista nije tako fundamentalno različito od

onoga što nude stranke desnog centra. Danas postoji općeniti konsenzus kako nema alternative, što je po mom mišljenju jako opasno. Smatram da je ovakva situacija i stvorila teren za uspon desničarskog populizma u Europi. To su jedine stranke koje šalju poruku: ‘Postoji alternativa ovom konsenzusu centra, i mi ju nudimo. Mi ćemo vratiti vama, narodu, glas koji vam je establišment oduzeo. Mi ćemo vam omogućiti izražavanje narodne suverenosti’. Naravno, alternative koje oni nude su neprijemljive i neprihvatljive, jer su obično artikulirane ksenofobičnim jezikom. Međutim, budući da su desničarske populističke stranke jedine koje pretendiraju predstavljati alternativu, mislim da nije uopće iznenađujuće što privlače sve veći broj ljudi. One, osim toga, jedine pokušavaju mobilizirati strasti i ponuditi oblike identifikacije sa snažnom afektivnom komponentom. Vrlo je važno da ljevica shvati da umjesto reagiranja kroz moralnu osudu mora razumjeti razloge uspjeha tih stranaka, tako da bude u mogućnosti ponuditi primjeren odgovor.

— **U ovom kontekstu, što specifično podrazumijevate pod disenzusom?**

Mislim da je važno potkopati konsenzus koji postoji u toliko mnogo područja, te iznova uspostaviti dinamiku konfliktualnosti. I stoga, s tog stajališta, shvaćam kako bi onaj kojeg Vi nazivate ‘autsajderom’ mogao odigrati važnu ulogu. Osobno, ja bih to definirala drugačije, jer se tu radi više o osobi koja se ne slaže, koja će imati drugačije stajalište. Ne radi se nužno o autsajderu. Može se raditi o nekom unutar zajednice koji se ne slaže i ima drugačije mišljenje, tko nije dio prevladavajućeg konsenzusa. On ili ona dozvolit će drugima da stvari vide drugačije.

— **Da, ali ne radi li se tu upravo o izvanjskom glasu koji ulazi u borilište? Ovisi o onima koji će biti u stanju pristupiti postojećim raspravama i diskursima neopterećeni svojim neodobranjem.**

71

17. travnja 1965.  
Organizacija Students  
for Democratic So-  
ciety (SDS) okupila u  
pohodu na Washin-  
gton 20,000 ljudi.  
Najveći antiratni pro-  
svjed do tada.

MOUFFE, CHANTAL  
Artikulirani odnosi moći

UP&UNDERGROUND  
Proljeće 2008.

Naravno. U nekim slučajevima to može biti netko izvana tko će odjednom otvoriti drugačiji pogled i kazati: 'Gledajte, postoje i neke druge stvari koje vi ne uzimate u obzir'. Da, može se raditi o autsajderu, ali i ne mora. Postoje također neki glasovi unutar zajednice koji su utišani. Ali, slažem se, i za njih bi se moglo reći da su autsajderi u odnosu na konsenzus. Mislim da je važno čuti većinu glasova koji su utišani, ili koji se nisu bili u mogućnosti izraziti. Ne mislim ovdje nužno na ljude kojima nije dano pravo glasa, već više možda na glas koji se još nije pojavio, zato jer cijela kultura konsenzusa jednostavno ne dozvoljava ljudima da zamisle da bi stvari mogle biti i drugačije, razumijete. Ovo je ono što mi se sviđa u sloganu alter-globalističkog pokreta: 'Drugačiji je svijet moguć'. Mislim da je za sve nas važno da počnemo razmišljati u ovom smjeru. Drugačiji je svijet moguć. A današnja neoliberalna hegemonija nas pokušava uvjeriti da stvari mogu biti samo ovakve kakve jesu. Srećom, to nije istina. Svi oni oblici onoga što nazivamo produktivnim angažmanom kako bi se uzdrmao konsenzus važni su kako bi se, u budućnosti, na svjetlo dana iznijele sve one stvari koje je konsenzus pokušao gurnuti u pozadinu. U stvaranju onoga što nazivam agonističkim javnim prostorom, postoje mnogi različiti glasovi i vrste ljudi koji će odigrati ulogu. Na primjer, smatram da je ovo definitivno polje u kojem će umjetnici, arhitekti ili ljudi vezani za cjelokupno polje kulture odigrati nevjerojatno važnu ulogu, budući da oni nude drugačije oblike subjektivnosti od onih koji trenutno postoje.

— **Čini mi se da postoji hitna potreba za tim da se poništi nevinost sudjelovanja. Nije li ta vrsta prakse upravo *modus operandi* kakav pronalazimo u toliko mnogo 'društveno relevantnih' praksi danas? Čini mi se zanimljivim kako su određene prakse preuzele ideju sudjelovanja kao neupitno pozitivno sredstvo angažmana prilagođeno korisniku. U ovom bi kontekstu bilo korisno razmisliti o konceptu 'konfliktual-**

### **nog sudjelovanja' kao produktivnog oblika intervencionističke prakse.**

Mislim da je ovo vrlo važno pitanje. Danas se nalazimo u fazi koju nazivam fazom post-vašingtonskog konsenzusa. Naravno, vašingtonski konsenzus je još uvijek važeći. Srećom, sve ga se češće preispituje, naročito u Južnoj Americi, gdje se događaju zanimljive stvari. Sve više zemalja jednostavno odbija biti poslušno MMF-u ili Svjetskoj banci i želi organizirati stvari na svoj način. Moć globalizacije je počela shvaćati da mora koristiti drugačiju strategiju. Strategiju sudjelovanja. I zbog ovoga je riječ sudjelovanje postala tako pomodna. Međutim, sudjelovanje u mnogim slučajevima predstavlja samo-eksploataciju. Ljudi dakle, neće samo prihvatiti stvari kakve jesu, već će i aktivno doprinijeti ovom konsenzusu, prihvatiti ga. Zato Vašu ideju 'Nasilja sudjelovanja' ('Violence of Participation') nalazim vrlo zanimljivom. Moramo shvatiti da sudjelovanje može biti i vrlo opasno.

### — **U čemu je ta opasnost?**

Bila sam sudionicom rasprave na LSE-u [London School of Economics] gdje je bilo ljudi koji su sudjelovali na Svjetskom ekonomskom forumu u Davosu, kao i onih koji su sudjelovali u Porto Allegreu. Svi su oni u raspravu unijeli svoja različita iskustva. Osoba koja je sudjelovala u Porto Allegreu ispričala bi priču o nekom događaju, a onda bi osoba iz Davosa rekla: 'Ali to je nevjerojatno, radi se o istoj stvari koju smo analizirali u Davosu. Potpuno istoj stvari'. I ta bi osoba na ovu činjenicu gledala kao na nešto optimistično, a onda bih ja rekla: 'Ali, čekajte malo, nemoguće je da govore o istoj stvari'. Činjenica da se radi o istom rječniku samo znači da su ljudi u Davosu shvatili da moraju promijeniti svoj rječnik. Potrebno je ljude nagnati da se osjećaju dijelom tog pokreta. Vrlo sam sumnjičava glede ideje sudjelovanja. Kao da će sudjelovanje samo po sebi dovesti do stvarne demokracije. Naravno, postoje mnogi različiti oblici sudjelovanja. Ako se radi o nekoj vrsti agonistič-

kog ili konfliktualnog sudjelovanja, kako ga vi nazivate, u kojem postoji stvarna konfrontacija različitih pogleda, onda da, mislim da je to vrlo dobro. Međutim, sudjelovanje može značiti i sudjelovanje u nekom obliku konsenzusnog pogleda u kojem nitko zapravo nije u stanju poremetiti konsenzus i u kojem je određena vrsta dogovora unaprijed pretpostavljena. To definitivno ne smatram nečim pozitivnim. Sudjelovanje zbilja ovisi o tome kako ga shvaćate. To definitivno nije nevinna ideja.

— **Bilo kakav oblik sudjelovanja već znači oblik sukoba. Kako bi sudjelovao u bilo kojem okružju ili danj situaciji, čovjek mora razumjeti sile sukoba koje djeluju na to okružje. Kako se čovjek može odmaknuti od romantizirane ideje sudjelovanja i približiti proaktivnim, konfliktualnim modelima angažmana? Što biste Vi nazvali mikropolitickim okružjima i što su ona, te gdje egzistiraju mikropoliticki pokreti?**

Kad se radi o prostoru, mislim da nema velike razlike između onoga što nazivate mikropolitickim, makropolitickim ili geopolitickim, budući da vjerujem kako je ova dimenzija politickog nešto što se može manifestirati na svim razinama. Važno je ne živjeti u uvjerenju kako su neke razine važnije od drugih. Na neki način, to je vraćanje na ono što sam ranije rekla u vezi Hardta i Negrija. Kada smo počeli organizirati Europski društveni forum, oni su bili protiv njega. Po njima, borba se trebala voditi na globalnoj razini. Nema smisla imati Europski društveni forum jer to automatski privilegira Europu. Ali, ja vjerujem da je vrlo važno imati Društvene forume na svim razinama: gradskim, regionalnim, nacionalnim – sve su te razine i razmjeri od velike važnosti. Agonistička borba trebala bi se odvijati na mnoštvu razina i ne bi trebala privilegirati geopoliticku razinu ili onu mikropoliticku, već shvatiti da je politicka dimenzija nešto što se ne može lokalizirati na privilegirani prostor. To je dimenzija koja se može manifestirati u svim vrstama društvenih odnosa, bez obzira kakav bio

specifični prostor. U skladu s tvrdnjama modernih geografa, prostor je uvijek nešto što je isprugano, da upotrijebim izraz koji Deleuze i Guattari kritiziraju. Kad razmišljaju o prostoru, oni razmišljaju o jednom uglačanom i homogenom prostoru, dok Doreen Massey tvrdi da je svaki oblik prostora neka vrsta konfiguracije odnosa moći. Ovo znači da bi se ono što bih ja nazvala hegemoništickom borbom, ili politickom borbom trebalo odigrati na svim tim razinama. Postoji i mnoštvo razina na kojima bi trebalo započeti agonističku borbu. Zbog toga vjerujem da postoji potencijal za politizaciju na višestrukim razinama i važno je angažirati se na svim tim razinama, a ne tek reći, ah, pa globalna je razina najvažnija; zato jer to nije slučaj. Trebamo zbilja pokušati promijeniti i artikulirati odnose moći na svim razinama na kojima postoje.

Objavljeno uz dozvolu Chantal Mouffe  
© Markus Miessen, London, siječanj 2007.  
s engleskoga prevela Kristina Saywell

73

**Svibanj 1965.**  
Militantni Stokely  
Carmichael smjenjuje  
Johna Lewisa na čelu  
SNCC.

**MOUFFE, CHANTAL**  
*Artikulirani odnosi moći*

UP&UNDERGROUND  
Proljeće 2008.